

OS TIPOS DE XUGO E OS SEUS NOMES NO TERRITORIO DE FALA GALEGA

Manuel González González

Real Academia Galega. Universidade de Santiago

0. INTRODUCCIÓN

Sabido é que, dentro da preocupación xeral que Xoaquín Lorenzo tiña polos diversos aspectos da cultura material de Galicia, ocupaban un lugar relevante o xugo e o carro, aos que dedicou atención en múltiples estudos, como “Die Bremse am Galizischen Wagen”¹, “Notas lingüísticas gallegas. Limia baixa”², *Vila de Calvos de Randín*³, “Distribución dos xugos na Galiza”⁴, “Notas etnográficas de la parroquia de Borneiro”⁵, “El carro en el folklore de Galicia”⁶, e sobre todo nun traballo moi documentado que leva por título “Nomenclatura del carro gallego”⁷. Nesta contribución, que pretende ser fundamentalmente unha modesta homenaxe e un recoñecemento ao labor de Xoaquín Lorenzo, ofrecemos unha revisión das áreas ocupadas polos distintos tipos de xugo establecidas no seu día por Xocas, e realizamos un estudo sobre os nomes que reciben estes tipos de xugo en todo o territorio de fala galega.

O xugo é un instrumento de madeira para xunguir unha parella de bois ou de vacas, máis raramente de bestas, onde vai suxeita a cabezalla do carro, o timón do arado, da sachadeira, grade, caíno, etc.

O documento máis antigo sobre o xugo de que temos noticia é o dunha miniatura en cobre encontrada en Tell Agrab, en Mesopotamia, de cara ao ano 2600 a.C., descrita por Wilhelm Treue⁸, que representa unha cuadriga na que os dous cabalos de dentro están xunguidos a un xugo de madeira.

En Galicia úsanse tres clases de xugo: o grande, para sachar o millo, patacas, etc. (por un rego vai a sachadeira, e polos dous lados van os animais); o normal ou do carro; e o dun boi ou dunha vaca sós, para certos traballos lixeiros, coma o de arrendar o millo. O noso estudo centrarase no xugo do carro e dos seus tipos.

Acostúmase dicir que os mellores xugos son os de freixo e os de cerdeira, porque non esgazan nin rompen, domean ben e son suaves e frescos para o gando. Non obstante, as madeiras utilizadas son diversas, e a elección dunha ou doutra depende de múltiples factores.

1. PROCEDENCIA DOS DATOS

O corpus léxico que constitúe a base deste estudo está tirado de:

a) 167 cuestionarios correspondentes a outros tantos puntos do *Atlas Lingüístico Galego* –en diante *ALGa*– (véx. mapa 1). O material destes cuestionarios recolleuse, como é lóxico, *in situ*, a falantes do lugar durante os anos 1974, 1975 e 1976. Sempre que foi posible, as preguntas fixéronse cun xugo diante, para que o informador puidese identificar mellor as pezas e evitar confusións. Isto permitíanos, amais, observar o tipo de xugo de que se trataba. Cando isto non era posible, as preguntas facíanse por medio de debuxos preparados previamente.

b) Outras enquisas específicas levadas a cabo sobre todo para completar o material anterior. Os datos destas enquisas só se reflicten cando achegan algo novo con relación aos puntos próximos, ou cando amplían unha área léxica respecto aos datos anteriores.

c) Teses de doutoramento e memorias de licenciatura realizadas sobre falas de distintos puntos do territorio de fala galega.

d) Diversos estudos de lexicografía e etnografía galega nos que aparece algunha información sobre o xugo.

e) Todos os dicionarios galegos, nos que aparece algunha das voces obxecto de estudo.

f) Tamén se revisou un número considerable de estudos lexicográficos nos que aparecen datos sobre o xugo do territorio portugués (sobre todo o do norte) e do español (sobre todo os que corresponden a falas leonesas). Estes datos aparecen neste traballo como material auxiliar que só é tido en conta cando bota luz sobre algún problema suscitado polo propiamente galego.

2. TIPOS DE XUGO

En Galicia encontramos tres tipos básicos de xugo, perfectamente definidos, dous deles xugulares e o outro cornal. Chamarémoslles convencionalmente: tipo A, tipo B, e tipo C.

Tipo A: Xugular. Consiste nun madeiro atravesado por catro paus diverxentes que van unidos entre si, dous a dous, en cada un dos extremos, por dúas correas que pasan por debaixo do pescozo do animal. Nalgunhas zonas os dous paus interiores van enlazados no seu extremo superior por unha corda, unha correa ou unha cadea de ferro.

C-1

C-23

C-36

C-36

C-47

L-18

P-15

Tipo B: Xugular. Consiste nun madeiro atravesado a cada lado por un par de arcos alongados, case sempre de madeira e algunha vez de ferro, que se pasan pola parte inferior do colo do gando e se introducen nos buratos correspondentes do madeiro. Estes arcos suxéitanse na parte superior por medio dunhas travesas que poden ser de metal ou de madeira.

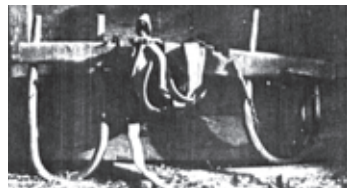
C-49

Xugos A e B de C-48

P-21

O-5

Tipo C: Xugo cornal, con variantes, segundo as localidades, en canto á forma máis ou menos alongada e ao arco, de maior ou menor amplitude, que se apoia sobre a parte alta da cabeza do animal, e vai atado aos cornos deste cunha corda ou unha correa. A liña superior do xugo é nalgúns casos continua, pero as máis das veces está interrompida por lombas talladas para enganchar as correas.

A-3

A-5

A-7

O-11

A-1

Z-1

Z-1b

Z-3

3. DISTRIBUCIÓN DOS XUGOS

3.1. TIPO A

En 1927 aparece no tomo X da revista *Wörter und Sachen* o estudo de Fritz Krüger sobre o léxico rural do Noroeste Ibérico, titulado *Die nordwestiberische Volkskultur*⁹. Neste traballo, Krüger localiza este tipo de xugo, dentro de Galicia, na Coruña, Santiago e Lugo.

En 1967 sae á luz o traballo máis rigoroso sobre este tema, obra de Xoaquín Lorenzo Fernández¹⁰, no que o autor mostra unha distribución moito máis completa e exacta dos xugos de Galicia. Segundo Xoaquín Lorenzo o xugo tipo A, que el coñece co nome de “xugo de canga con cangallas”, atópase en toda a provincia da Coruña, menos nun pequeno recanto ao suroeste (en Santa Uxía de Ribeira), na metade norte de Pontevedra, no norte e leste da de Lugo e no noroeste da de Ourense. O traballo vai acompañado dun mapa mudo de Galicia, no que o autor tenta sinalar cartograficamente, dun xeito xeral, as áreas ocupadas por cada tipo. Aínda que a descrición é bastante exacta en liñas xerais, non obstante a realidade é un pouco máis complexa, segundo mostraremos.

Distribución dos tipos de xugo en Galicia, segundo Xoaquín Lorenzo

Utilízase practicamente en toda a provincia da Coruña, agás en Santa Uxía de Ribeira, onde se usa soamente o xugo tipo B. En dous concellos próximos ao de Santa Uxía de Ribeira, seguindo a liña da costa, o de Boiro e o de Rianxo, este tipo A coexiste co B. No extremo nordoriental da provincia encontramos o xugo A en competencia co C: no Barqueiro, e en San Claudio de Ortigueira empréganse ambos os dous tipos; un pouco máis cara ao sur, en San Ramón de Moeche, coñécese aínda o xugo cornal, pero é practicamente inusitado, e está en manifesto retroceso con respecto ao tipo A.

Na provincia de Lugo a distribución é máis complexa. En liñas xerais podemos dicir que o tipo A está difundido por toda a provincia, agás unha zona situada ao Sueste, dunha amplitude aproximada a unha cuarta parte de toda a provincia, e delimitada pola liña que pasa pola Barrela, Taboada, sur de Guntín, Pobra de San Xiao, Baralla, O Cádavo e A Fonsagrada, seguindo cara ao norte pola fronteira de Galicia con Asturias. No norte da provincia aparece en todos os puntos en competencia xeneralizada co tipo C. Viven xuntos o tipo A e mailo C en: Vieiro (Viveiro), Cervo, Orol, Ferreira do Valadouro, San Cosme de Barreiros, Rinlo (Ribadeo) e, baixando cara ao sur pola zona leste da provincia, en Lindín (Mondoñedo), Vilarmide (A Pontenova) e O Trobo (A Fonsagrada). Descendendo polo centro da provincia atopamos estes dous tipos en Cospeito, e un pouco máis ao sur desembocamos na zona de confluencia dos tres tipos, que Xoaquín Lorenzo Fernández circunscribe a Meira e arredores da cidade de Ourense:

Ben se comprende que os lindeiros entre as tres rexións non son liñas, senón zonas nas que se misturan os tipos colindantes. Este fenómeno é especialmente intresante nos arredores da cidade de Ourense e na zona de Meira, onde, por se xuntaren moito as zonas dos tipos primeiro e terceiro, atopamos empregados os tres tipos indistintamente¹¹.

Aprecio que a zona de confluencia dos tres tipos de xugo non se sitúa en Meira, senón un pouco máis ao sur, nunha área que se estende desde Santa Comba de Lugo, Baralla e Pobra de San Xiao cara ao Suroeste por Taboada e A Barrela, penetrando polo leste de Pontevedra deica Rodeiro.

En Ourense só encontramos o tipo A no noroeste da provincia, nos concellos de Boborás, Santo Amaro e Ribadavia; pero, mesmo nestes puntos, sofre a competencia do tipo B. Con todo, o xugo A é coñecido, mais non usado habitualmente, noutros puntos illados da provincia, como: Allariz, Bande, Córghomo de Valdeorras, A Gudiña e A Mezquita.

En Pontevedra úsase na metade setentrional da provincia, aproximadamente ao norte da liña formada, de oeste a leste, polos concellos de Sanxenxo, Pontevedra e Cotobade. Ao noroeste da provincia e mais na área limítrofe con esta liña fronteiriza que separa o uso do xugo A do B, viven xuntos estes dous tipos, como se pode ver en Cambados, Moraña, Forcarei, Sanxenxo, Pontevedra e Cotobade. No extremo leste da provincia hai unha zona, Rodeiro, onde rivalizan os tres tipos de xugo.

3.2. TIPO B

Na Coruña atopámolo exclusivamente en tres puntos extremos do suroeste da provincia: Aguiño (Ribeira), Cabo de Cruz (Boiro) e Rianxo.

En Lugo úsase, ao lado dun dos outros dous, pola parte centro-sur da provincia, nunha área comprendida aproximadamente entre: Santa Comba de Lugo, O Cádavo, Becerreá, Triacastela, Pobra de Brollón, Sober, A Barrela e Taboada¹².

En Ourense coñécese no noroeste da provincia, e introdúcese polo val do Miño, onde se emprega nas súas marxes: Crespos (Padrenda), Vilavidal (Ramirás), San Cristovo (Ribadavia), Santo Amaro, San Cristovo de Cea, Brués (Boborás), Avión. Nalgún destes puntos está en contacto co A, son os casos de Brués, San Cristovo de Cea, Santo Amaro e San Cristovo (Ribadavia).

En Pontevedra é onde está o núcleo máis compacto. Úsase dunha maneira xeral en toda a parte da provincia que queda ao sur da liña formada por Cambados, Moraña e Forcarei, e mantén nos arredores desta liña unha forte competencia co tipo A.

3.3. TIPO C

Na provincia da Coruña achámolo soamente no extremo nordoriental, nas localidades do Barqueiro e San Claudio de Ortigueira, e aquí ao lado do tipo A. Aínda se coñece un pouco máis ao sur, en San Ramón de Moeche, onde xa non se usa.

En Lugo emprégase nunha estreita franxa que vai ao longo da súa costa desde a provincia da Coruña, e segue polo leste da provincia, en dirección norte-sur, ata chegar á altura da capital, Lugo, pasando polos puntos seguintes: Vieiro (Viveiro), Orol, Cervo, Ferreira do Valadouro, San Cosme de Barreiros, Rinlo (Ribadeo), Lindín (Mondoñedo), Vilarmide (A Pontenova), O Trobo (A Fonsagrada), Negueira de Muñiz e Rao. Na parte da provincia que queda ao sur da capital utilízase este tipo de xeito xeral.

En Ourense a área xeográfica en que se utiliza ocupa toda a provincia, agás a zona noroccidental; a liña divisoria¹³ pasa aproximadamente ao leste de Crespos (Padrenda), Vilavidal (Ramirás), Ribadavia, Cennle, Santo Amaro e San Cristovo de Cea; e é nesta zona onde o xugo cornal conflúe cos dous tipos de modalidade xugular.

En Pontevedra encontrámolo unicamente en Rodeiro, poboación limítrofe coa provincia de Ourense, e na que aparecen as tres variedades de xugo.

No territorio do galego exterior (franja occidental de Asturias, León e Zamora) é este o único tipo coñecido.

Resumindo, podemos dicir que o xugo A ocupa toda a provincia da Coruña, menos a zona de Santa Uxía de Ribeira; esténdese cara ao sur pola metade norte de Pontevedra chegando deica o noroeste de Ourense, e, cara ao leste, penetra na provincia de Lugo enchendo a súa metade norte. O xugo B atópase na franxa máis meridional da costa coruñesa (Aguiño, Ribeira, Cabo de Cruz e Rianxo) e en todo o centro e sur de Pontevedra; desde Pontevedra esténdese polo oeste e norte de Ourense, introducíndose nunha

franja que vai en dirección suroeste-nordeste cara ao centro de Lugo. O tipo C áchase en toda a provincia de Ourense (agás na súa parte noroccidental) e no sur e leste de Lugo; no extremo norte desta provincia coñécese nunha franxa que percorre toda a costa e penetra no nordeste da Coruña; en Pontevedra rexístrase só en Rodeiro. É tamén este o único tipo que se utiliza na zona do galego exterior. Unha representación gráfica desta distribución pode verse no mapa 2.

4. DENOMINACIÓN XENÉRICA DO XUGO

As denominacións para designar o xugo agrúpanse en redor de dous termos: *xugo* e *canga*, coas súas variantes fonéticas.

A denominación *xugo*, coas súas distintas realizacións, é a usual en toda a provincia da Coruña e Lugo, en toda a de Ourense (a excepción da súa parte noroccidental), no norte e centro de Pontevedra, e no territorio de Asturias, León e Zamora de fala galega.

A denominación *canga*, coas súas variantes, atópase localizada nunha área moi concreta situada no sur de Pontevedra e no Noroeste de Ourense.

A isoglosa que separa ambos os dous nomes parte do sur de Vigo, pasa entre Soutomaior e Mondariz, entre A Lama e A Graña, introdúcese na provincia de Ourense polo norte de Avión e o sur de Brués (Boborás), atravesa San Cristovo de Cea, onde vira cara á dereita e pasa, ao oeste de Ourense, cara a Ramirás e Crespos ata chegar á fronteira con Portugal. Non obstante, en puntos illados da área de *canga* tamén se coñece a denominación *xugo*; deste xeito atopamos ambas as dúas en Tomiño, Oia, A Cañiza, Crespos, Ramirás e San Cristovo de Cea.

Dun total de 167 puntos enquisados para o *Atlas Lingüístico Galego*, só en 16 de todos eles se designa o xugo co nome *canga*. Nos 151 puntos restantes a designación xeral é *xugo*. A porcentaxe de puntos do ALGa nos que se documentan estes nomes é dun 90,42% para *xugo* e un 9,58% para *canga*. Véx. o mapa 3, coa distribución xeográfica das denominacións *xugo* e *canga*.

4.1. A VOZ “XUGO”

4.1.1. Realizacións fonéticas de “xugo”

[ʃuɣo]: Encóntrase en toda a zona de fala galega onde non hai gheada, agás en Z-1.

Esta forma coexiste con [ʃuho] en puntos onde a gheada non é xeral, como son os casos de L-2, L-10, L-11, L-14, L-22.a, L-24, L-28, L-29, L-31, L-32, L-37, L-39, O-3, O-12, O-16, O-20, O-30, P-2, P-8, LE-1, LE-3. Na zona de non gheada está rexistrada en L-3, L-4, L-5, L-6, L-7, L-8, L-9, L-12, L-13, L-15, L-16, L-18, L-19, L-21, L-22, L-23, L-25, L-26, L-27, L-30, L-33, L-34, L-35, L-38, O-1, O-4, O-8, O-9, O-11, O-13, O-14, O-17, O-18, O-21, O-24, A-1, A-2, A-3, A-4, A-5, A-6, A-7, LE-1, LE-2, LE-3, LE-4, LE-5, Z-1.

[ˈjuho]: Ocupa a maior parte da área onde hai gheada. Aparece en: C-1, C-3, C-4, C-6, C-8, C-9, C-13, C-14, C-15, C-17, C-18, C-20, C-23, C-25, C-26, C-28, C-30, C-31, C-32, C-36, C-39, C-40, C-42, C-46, L-1, L-17, L-20, L-36, O-2, O-7, O-15, O-22, O-23, O-25, O-27, O-28, O-29, P-3, P-4, P-5, P-7, P-9, P-10, P-11, P-14, P-16, P-17, P-19, P-24, P-25, P-32. Convivindo con [ˈfugo] aparece en L-2, L-10, L-11, L-14, L-22, L-24, L-28, L-31, L-39, O-16, O-20, O-30, P-2, P-8. Atópase tamén esta realización, ao lado de [ˈɣuɣo] nunha área situada nos confíns onde se xuntan as provincias de Lugo, León e Ourense, nos puntos: L-29, L-32, L-37, LE-1, LE-3, O-3, O-9, O-12.

[ˈfuxo]: C-5, C-7, C-10, C-11, C-12, C-13, C-19, C-35, C-36, C-47, C-48, P-1, P-6, P-12, P-13. Encóntrase, xunto coa variante [ˈjuho], en C-2, C-8, C-13.

[ˈɣuho]: C-21, C-27, C-29, C-38, C-43, P-18, P-21. Ao lado de [ˈsuho] e [ˈsuho] áchase en C-41; ao lado de [ˈjuho] en C-37 e P-23; ao lado de [ˈɣuho] en C-33.

[ˈɣuho]: C-33 (ao lado de [ˈɣuho]) e C-34 (ao lado da variante [ˈsuxo]).

[ˈsuxo]: C-34 (ao lado de [ˈɣuho]).

[ˈɣuxo]: C-24 (ao lado de [ˈsuxo]) e C-49.

[ˈsuho]: C-38 (ao lado de [ˈɣuho]) e C-41 (ao lado de [ˈɣuxo] e [ˈfuxo]).

[ˈsuxo]: C-24 (ao lado de [ˈɣuxo]).

[ˈɣuɣo]: O-19 (ao lado de [ˈzuho] e [ˈfuyɔ]), O-26 (ao lado de [ˈzuho] e [ˈfuyɔ]), O-31 (ao lado de [ˈzuho]), Z-3.

[ˈzuho]: O-19 (ao lado de [ˈɣuɣo]: e [ˈfuyɔ]), O-26 (ao lado de [ˈɣuɣo] e [ˈfuyɔ]), O-31 (ao lado de [ˈɣuɣo]).

Para a distribución cartográfica destes datos, véx. o mapa núm. 4.

A presenza desta palabra nos dicionarios e estudos lingüísticos foi obxecto de estudo por parte de Ramón Lorenzo Vázquez (C.E.G., XVIII, pp. 130-131), quen di:

Es voz conocidísima. Se halla en Carré, Cuveiro, Valladares (escrito *jugo*), E. Rodríguez, Schneider, Risco (*Melide*, 399), Ebeling (*VKR*, V, 95), J. Lorenzo (*RDTP*, XII, 96), López Soler (79) y Krüger (*GK*, 173; *Léxico*, 13 y 17). En Portugal, bajo la forma *jugo* registran la palabra L. Netto, Barreiros (*RL*, XXXV, 251), Souza (*RBF*, V, 174; con la variante *jubo*), Krüger (*GK*, 173), Dias (*Vil.* 113; en *Rio de Onor*, 60: *xugo*), Fefe, Messerschmidt (135), Figueiredo, Azeredo (*RL*, XI, 183, s.v. *apeirias*)...¹⁴

Curiosamente, ningún dos lingüistas e etnógrafos que estudaron o xugo en Galicia ten recolleitas as denominacións co primeiro fonema despalatalizado ou semidespalatalizado, que se encontran, como xa vimos¹⁵, nunha boa parte da costa sur da provincia da Coruña, e nalgúns puntos da costa pontevedresa, coas realizacións fonéticas: [ˈɣuho], [ˈɣuho] [ˈɣuho], [ˈsuho] e [ˈsuxo].

4.1.2. Algúns problemas fonéticos destas realizacións

4.1.2.1. O “X-“ inicial

A palabra *xugo* permítenos estudar perfectamente os distintos resultados do *j*-latino no galego actual:

A.

O estadio sonoro [ʒ] ([ʒuɣo]), procedente do son “africado, prepalatal-alveolar” [ǰ]¹⁶, encontrámolo, dentro do territorio de fala galega, en Hermisende (Z), Monterredondo-Padrenda (O), Entrimo (O) e Lobios (O)¹⁷. Nestes puntos aínda se conserva a oposición da “fricativa, prepalatal, xorda” e a “fricativa, prepalatal, sonora”, oposición que está a piques de desaparecer en Hermisende, e que parece ter unha vitalidade maior nos demais puntos sinalados.

B.

O resultado máis xeral no galego é o “prepalatal, fricativo, xordo”: [ʃuɣo]. A desonorización da fricativa, prepalatal, sonora produciuse paralelamente á acontecida no resto do sistema de sibilantes. Segundo Martinet¹⁸, que se limita unicamente ao caso do castelán, a desonorización das sibilantes sonoras sería o resultado da evidente influencia prolongada da fonoloxía do vasco sobre a do español, xa que os dialectos do vasco se caracterizan na súa maior parte por preferiren as articulacións xordas; e sitúa este fenómeno pola segunda metade do séc. XVI e primeiras décadas do XVII.

Dámaso Alonso¹⁹ encontra numerosos testemuños de desonorización no galego xa desde o séc. XIII, e pensa que este fenómeno producido no norte da Península Ibérica debeu obedecer a unha causa profunda, sen dúbida, un substrato común de efecto retardado.

A desonorización puido ter ocorrido sinxelamente por unha evolución fonética interna, como defende Amado Alonso²⁰, que a considera debida ao incremento do sopro para manter o “rehilamiento”, que se vía rebaixado polo abrandamento xeral da fala producida no séc. XVI, o que produciu unha crecente abertura supletoria que levaba consigo a supresión das vibracións larínxeas. Pero, esta evolución fonética debeuse ver favorecida pola dificultade que tiñan os falantes para articular as sibilantes sonoras, debida, sen dúbida, ao influxo dalgún substrato antigo.

C.

O terceiro resultado en galego é a variante “fricativa, apicoalveolar, xorda”: [ʃuho], [ʃuxo]. Este concide, nunha gran parte, coa área onde o fonema /s/ se realiza como “fricativo, predorsal, xordo”. Cómpre reparar en que nestas zonas, a pesar da despalatalización do fonema /ʃ/, aínda non se perdeu totalmente a oposición fonolóxica /ʃ/ vs /s/, posto que o primeiro fonema é realizado foneticamente como “fricativo, apicoalveolar, xordo”, en tanto que o segundo se realiza como “fricativo, predorsodental, xordo”. Ato-pámonos diante dunha oposición fonolóxica pouco común en galego: a producida polos trazos, neste caso distintivos, “apicoalveolar” / “predorsodental”. Descoñecemos a anti-

güidade do seseo predorsal que se dá nesta zona, e non sabemos se a modalidade autóctona nesta área era a apicoalveolar, -neste caso a variedade predorsodental sería unha evolución recente do primitivo son apicoalveolar-, ou se, pola contra, o fonema /s/ tiña xa desde os primeiros anos da formación do romance unha realización predorsal. Galmés de Fuentes²¹ é partidario da segunda interpretación, e pensa que a realización autóctona do seseo desta área é a predorsal:

El seseo predorsal, que liga a una parte de Galicia, no con el portugués del Norte, sino con el menos conservador de Centro y Sur, representa, sin duda, la pronunciación autóctona del gallego. El seseo se halla comprendido dentro del área que emplea la *gheada*, y por lo tanto, pertenece a la zona más arcaizante de Galicia, que ha resistido con mayor tenacidad a la presión culta castellanizante, que, en lo que se refiere a las sibilantes, ha dominado en el resto del territorio gallego.

Se aceptamos a primeira hipótese de que a variedade predorsal é un fenómeno moderno, podemos explicar o paso de [ʃ] apicoalveolar a [s] predorsal como unha reacción ante o fonema /ʃ/, ao realizarse este, foneticamente, primeiro como semipalatal [ʃ] e, posteriormente, como apicoalveolar [ʃ], despois de perder totalmente a seu carácter palatal.

Todos os fonemas teñen un campo de dispersión, admiten unha gama máis ou menos variada de realizacións fonéticas distintas, sen que chegue a confundirse con outro fonema. Para evitar a confusión de dous fonemas de realización fonética próxima existe unha marxe de seguridade, a partir da cal a distinción fonolóxica non se percibe claramente. Na realización de cada fonema hai, polo menos dentro dun determinado contexto, unha pronuncia óptima, que Martinet²² chama o centro de gravidade do seu campo de dispersión. No momento en que as realizacións fonéticas dun fonema se achegan perigosamente ao centro de gravidade doutro fonema, é posible que este segundo fonema ataca-do reaccione en contra do invasor, trasladando o seu punto de articulación en dirección contraria á do fonema que traspasou a marxe de seguridade existente entre o campo de dispersión de ambos os dous. Este podería ser o caso do fonema /ʃ/, realizado foneticamente [ʃ], e de /s/, foneticamente [s].

Partimos dunha etapa en que o centro de gravidade do fonema /ʃ/ sería unha realización fonética “prepalatal, fricativa, xorda”, cun campo de dispersión que permitiría adiantar ou atrasar un pouco o seu punto de articulación, pero sempre dentro dunhas marxes de seguridade que garantirían perfectamente manter a súa personalidade fonemática fronte ao fonema /s/. Nesta etapa o centro de gravidade do fonema /s/ sería unha realización “apicoalveolar, fricativa, xorda”. No momento en que /ʃ/, a impulso duns determinados factores, adiantou o seu punto de articulación, chegando a unha realización fonética [ʃ], coincidente mesmamente coa pronuncia de /s/, obrigou a este último fonema a mudar tamén o seu punto de articulación -realización [s] predorsal- para manter a súa entidade e conservar a oposición fonolóxica con respecto ao fonema que usurpou a súa antiga articulación. Neste caso o factor fundamental que obrigou a pasar ao fonema /s/ dunha pronuncia apicoalveolar a unha pronuncia predorsal é un factor interno xenuinamente lingüístico²³.

Trátase dunha reacción que poderíamos representar da seguinte maneira:

B _ A _

O campo de dispersión de B progresa en dirección de A, traspasando a marxe de seguridade que separaba o campo dos dous fonemas, e facéndose dono da zona que posuía A. Diante desta usurpación A vese obrigado tamén a progresar para poder seguir mantendo a súa personalidade diferenciada, pois, de non facelo, produciríase unha desfonoloxización da oposición entre A e B.

Mais en contra desta hipótese atópase o feito de que a realización predorsal do fonema /s/ goza dun profundo enraizamento, e parece que é dunha notoria antigüidade. Teñamos en conta que a pronunciación do s como predorsal é tradicionalmente un dos trazos que, na conciencia lingüística popular, distingue a fala destes pobos da doutros veciños. Isto fainos supoñer que a variedade predorsal é a tradicional nesta área. Por outra parte, o proceso de despalatalización do fonema /ʃ/ parece un fenómeno moderno, que aínda hoxe se está levando a cabo en moitos puntos, nos que se observa que as xeracións de idade máis avanzada conservan aínda a pronuncia deste fonema como palatal ou semipalatal, en tanto que nas xeracións máis novas o proceso de despalatalización xa se atopa totalmente consumado.

Estes feitos fannos pensar que a pronuncia predorsal do fonema /s/ é un fenómeno autóctono destas zonas, ou, polo menos, dunha antigüidade moito maior ca o fenómeno de despalatalización de /ʃ/. Hai unha tendencia na lingua a manter aproximadamente a mesma distancia entre todos os fonemas, e a que todos os fonemas teñan aproximadamente un campo de dispersión da mesma amplitude. A distancia entre a realización predorsal do fonema /s/ e a palatal do fonema /ʃ/ era ampla de máis. O fonema /ʃ/ puido aproveitar o espazo libre do [s] apicoalveolar para avanzar nesa dirección.

Hai algún punto onde o proceso de despalatalización está a medio camiño, e o fonema /ʃ/ pronúnciase co son semipalatal [s̺]. Este é un dos feitos que nos mostra que o fenómeno da despalatalización é recente. Son os puntos onde aparecen as realizacións [s̺uho] e [s̺uxo]. Pero a pronuncia do x como semipalatal non é en ningures a única realización fonética deste fonema. Nestes puntos, ao seu lado, áchanse as realizacións [ʃ] ou [s]. A variante semipalatal cómpre estudala en relación coa socioloxía lingüística e tendo en conta as distintas xeracións que conviven nunha mesma fase da historia da lingua: Tanto en Mazaricos como en Duiro (Fisterra) a pronuncia máis común do fonema /ʃ/ na xeración que a mediados da década dos setenta andaba polos sesenta anos, pouco máis ou menos, era a semipalatal /s̺/, pero aínda había persoas desa idade que pronunciaban [ʃ]. Pola contra, as xeracións máis novas xa realizaban o fonema /ʃ/, dunha maneira case xeral, como [s], chegando mesmo nalgún caso ata a realización predorsal [s̺].

E.

A pronuncia [s] do fonema /ʃ/, [s̺uxo] e [s̺uho] dáse soamente nas persoas máis novas dalgún punto onde a realización máis xeral é [s̺]. Está rexistrada en Santa María de Roo

(Noia), na Serra de Outes e nos Muños (Muxía). É consecuencia da confusión e desfonoloxización de tres fonemas: /ʃ/, /s/, /θ/, os tres cunha realización fonética [s] predorsal.

Diante desta situación cómpre preguntarse verbo do rendemento funcional destas tres oposicións fonolóxicas. Sería necesaria a elaboración dun estudo exhaustivo no que se vise, en primeiro lugar, o número de pares léxicos que se opoñen polos trazos distintivos que separan os fonemas /ʃ/, /s/, /θ/; e, en segundo lugar, qué clase de palabras son estas e qué frecuencia teñen na fala popular cotiá. Porque pode acontecer que unha oposición fonemática que afecte a un número considerable de pares léxicos sexa pouco frecuente na fala (se, por exemplo, se atopa en voces pertencentes á fala culta), e o contrario se, a pesar de afectar a poucos pares léxicos, estes son moi usuais na lingua familiar de todos os días²⁴. Habería que conxugar, pois, dous niveis, un de lingua e outro de fala: no primeiro sería necesaria a confección dunha estatística léxica dos pares que se opoñen polos trazos distintivos destes fonemas; de seguido habería que ver a frecuencia e ocorrencia destes pares no uso diario, e deducir o rendemento fonolóxico destas oposicións, que, nalgúns casos, como vimos, están xa desfonoloxizadas.

A pronuncia [s], e mesmo [ʃ] do fonema /ʃ/ encóntrase tamén en Belesar (Baiona), onde a realización deste fonema non se pode observar a través da palabra *xugo*, xa que esta localidade está situada na zona onde este apeiro é coñecido co nome de *canga*.

En resumo, no panorama lingüístico actual de Galicia pódese observar a conservación de capas de distintos estadios de evolución do *xe* do galego común. A capa máis arcaizante é aquela onde aínda se conserva a oposición entre a fricativa prepalatal xorda e a sonora, como ocorre en Crespos (Padrenda), Entrimo e Lobios na provincia de Ourense, e Hermisende na de Zamora. A esta fase máis antiga superponse a que adquire unha extensión maior no galego de hoxe, que realiza este fonema como “fricativo, prepalatal, xordo”. Mais en diversos puntos do occidente de Galicia estase a producir o fenómeno da despalatalización de /ʃ/, que desemboca en realizacións ápico-postalveolares, alveolares e mesmo predorsais.

4.1.2.2. O non paso de *Ū latino a [o] en galego*

A voz IŪGUM tiña *Ū* breve tónico en latín, polo que o resultado esperado en galego sería [o] pechado. A conservación do *u* tense tratado de explicar de maneiras diferentes: Meyer-Lübke (REW, art. 4610) pensa que se trata dun cultismo, feito improbable por ser un termo moi usado polo pobo baixo. H. Lüdtke²⁵ inclúe este termo dentro dun suposto grupo de voces que pertencerían a unha capa de latín con sistema vocálico asimétrico do tipo do romanés no que *Ū* latino se conserva como *u*. Pero Dámaso Alonso²⁶, despois de estudar o grupo de palabras aducidas por Lüdtke como subtexto da súa teoría, demostra que non hai no léxico portugués nin no castelán o máis pequeno indi-

cio de restos que permitan afirmar a existencia dun vocalismo asimétrico no que Ū non se confundira con Ō, mentres que Ț xa se tería fundido con Ē. Williams²⁷ pensa que o non paso de Ū a o nalgunhas palabras (IŪGUM > port. *jugo*; IUSTUM > port. *justo*; PLŪMBUM > gal.-port. *chumbo*) é debido ao influxo da palatal inicial. O problema do port. *justo* e *chumbo* está resolto con claridade por D. Alonso²⁸: a primeira palabra ten vogal longa en latín (JŪSTUS), e sobre da segunda recaeron influxos de tipo culto, o mesmo que sobre do cast. *plomo*.

Corominas (DCELC, s.v. *yugo*) considera a forma portuguesa *jugo* (galego *xugo*) producida por metafonía, como ocorre noutras palabras como *fundo* (lat. FŪNDUS), *tudo*, *furo*, *fusco* etc., pero prodúcelle estrañeza o resultado *u* en castelán, e trata de lle buscar outra explicación: supón unha forma *JŪU xa no lat. vg. tardío, sendo así normal que o ū en hiato non se trocase en o, do mesmo xeito que ocorreu en TŪUS > *túo* ou *tuyo*, SŪUS > *súo* ou *suyo*. O hiato resultante, segundo a hipótese de Corominas, resolveuse intercalando unha consoante de tránsito, que puido ser *-g-*, resultando *yugo*, cunha consoante *-g-* que non é continuadora da latina; ou ben puido ser *-v-*, de onde *yuvo* (*chuvo*); ou ben puido pronunciarse primeiro (y)uio (como *tuyo*, *suyo*, *puya*, *gruya*, etc.) e despois *uio*. Esta hipótese permítelle dar conta tamén das variantes que presentan unha consoante labial en vez dunha velar como sería de esperar se atendemos ao seu étimo. De ser verdadeira, tamén por este vieiro acharíamos unha solución á forma galega *xugo*: o ū breve tónico latino en hiato con outro *u* non se cambiaría en o, e o *-g-* non sería unha continuación do latino, senón unha consoante antihíatica secundaria.

4.1.2.3. A realización do g: os lindes da gheada²⁹

A palabra *xugo* permítenos trazar dunha maneira ben detallada a fronteira da gheada que, coas súas variantes fonéticas, comprende as provincias da Coruña e Pontevedra na súa totalidade, e parte das de Lugo e Ourense, aparecendo tamén nalgún punto da de León.

Á vista dos materiais recollidos para o *Atlas Lingüístico Galego*, a fronteira oriental da gheada queda establecida pola isoglosa que, seguindo a dirección norte-sur, parte do leste de Cervo, baixa pola ladeira occidental da Serra do Xistral, pasa entre Muras e Xermade, dá un xiro cara á Oriente polo leste de Goiriz (Vilalba), pasa polo concello de Cospeito, a partir de onde segue aproximadamente a liña do río Miño, atravesa Lugo e corre entre os concellos de Guntín e Láncara, polo leste de Taboada e A Barrela. A partir de aquí a isoglosa vólvese a separar da liña do Miño, dá un xiro cara ao oeste e penetra na provincia de Ourense por entre A Barrela e San Cristovo de Cea, segue polo leste de Brués e de Santo Amaro, pasando polo lado de Ourense, entre Cebolíño e Pereiro de Aguiar, para penetrar de novo, nun xiro para o norte, na provincia de Lugo no concello de Sober. Volve á provincia de Ourense, baixa ao oeste de Vilariñofrío (Montederramo) e de Baños de

Molgas, quedando dentro da zona de gheada Allariz e Xinzo de Limia, pasa por Campobeceros e penetra en Portugal entre Vilardevós (en Riós aínda hai gheada) e a Gudiña.

Aparece, ademais, nunha área situada pola zona de confluencia das provincias de Lugo, Ourense e León. Rexístrase este fenómeno en: Candín e Calafresnas (Corullón) na provincia de León; na Lama de Noceda (Cervantes), Seoane do Courel e Outeiro do Courel na provincia de Lugo; na Veiga de Cascallá e Lamalonga na de Ourense.

Deste xeito a lagoa de gheada do Cebreiro, que Zamora Vicente³⁰ localiza en Pedrafita, As Nogais e Cervantes, queda notablemente ampliada, xa que estende as súas fronteiras cara ao leste penetrando na provincia de León, e cara ao sur nunha estreita franxa que chega sen solución de continuidade deica Lamalonga no concello da Veiga do Bolo en Ourense. Nesta área a realización fonética da gheada é apenas unha lixeira aspiración larínxea. Véx. o mapa núm. 5.

4.2. A VOZ “CANGA”

Hai unha pequena área no oeste de Ourense e no sur de Pontevedra, onde o xugo recibe a denominación *canga*, pronunciada fonéticamente como [ˈkaŋga] ou ben como [ˈkaŋka]:

[ˈkaŋga]: O-1, O-5, O-6, O-10, O-15, O-19, P-20 (ao lado de *canca*), P-23, P-25, P-26, P-27, P-29 (ao lado de *canca*), P-30 (ao lado de *canca*), P-31, P-32, P-33. Documentada en F. J. Rodríguez (*Diccionario*, p. 33), Cuveiro (*Diccionario*, p. 55), DRAG (p. 392), Carré (*Diccionario*, p. 223), Irmandades (*Vocabulario*, p. 246, s.v. *yugo*), E. Rodríguez (*Diccionario*, I, p. 466). Cuevillas (CEG, X, p. 155), Cuevillas-Taboada Chivite (CEG, XIII, p. 308), Cuevillas-F. Hermida-J. Lorenzo (*Velle*, p. 158), López Soler (*Carro mariñán*, p. 71), Ebeling (“Die Geräte”, p. 99), Krüger (*Léx. NO. Ib.*, p. 15), Cotarelo y Valledor (BRAE, XIV, p. 110), R. Lorenzo (CEG, XVIII, p. 130), Sá Nogueira (BF, IV, p. 210), Rohlf (BF, XII, p. 257).

[ˈkaŋka]: P-20, P-22, P-28, P-29 (ao lado de *canga*), P-30 (ao lado de *canga*).

Para a representación cartográfica destas realizacións, véx. o mapa núm. 6.

Etim.: Da etimoloxía desta palabra preocupáronse, entre outros, lingüistas como Meyer-Lübke (*REW*, art. 1585; *WS*, X, p. 138-139), Menéndez Pidal (*RFE*, VII, pp. 26-27), García de Diego (*DEEH*, art. 1309), Corominas (*RFH*, VI, p. 147; *DCELC*, I, pp. 606-607, s.v. *cama* II), Cornu (*Port. Spr.*, párr. 105), G. Viana (*Apost.*, I, p. 222), Nunes (*Compêndio*, p. 60), J. I. Louro (BF, XII, p. 282). A hipótese máis verosímil é a que dan Corominas (*op. cit.*) e García de Diego (*op. cit.*), segundo a cal esta palabra provén do célt. *CAMBICA ‘madeira curva’, derivado de *CAMBOS ‘curvo’³¹.

5. DESIGNACIÓNS DO XUGO TIPO “A”

Para designar este tipo de xugo, amais dos termos *xugo* e *canga* empregados illadamente, utilízanse outros sintagmas nos que estes substantivos van acompañados de distintos cualificativos (por ex. *xugo de cancel*, *xugo de piallas*, etc.). Tendo en conta a palabra base do sintagma, e os termos contiguos que a modifican, podemos clasificar as denominacións do xugo tipo “A” do seguinte xeito:

1) Palabra *xugo* sen ningún complemento. Presenta as variantes fonéticas:

[ˈxugo]: L-4, L-7, L-8, L-11, L-12, L-14, L-15, L-24. Documentada en *Friol* (p. 73), *Incio* (p. 221), *Pereiramá* (p. 113), *Santa Justa* (p. 51).

[ˈjuho]: C-2, C-6, C-8, C-9, C-15, C-17, C-18, C-20, C-25, C-30, C-31, C-32, C-36, C-39, C-41, C-42, L-11, L-14, L-17, L-24, P-3, P-4, P-5, P-7, P-11. Documentada en *Santaia de Gorgullos* (p. 167).

[ˈfuxo]: C-8, C-10, C-11, C-12, C-45, P-1. Documentada en *Cabalar* (p. 168), *Curtis* (p. 191), *Dumbría* (p. 134), *Lage* (p. 136), *Mellid* (p. 103), *Razo* (p. 98), *Sobrado* (p. 192), *Toba* (p. 28).

[ˈʂuho]:.....C-21, C-27, C-29, C-33, C-38, C-41, C-43.

[ˈʂuxo]: .....C-24.

[ˈʂuho]:.....C-33, C-34.

[ˈʂuxo]: .....C-34.

[ˈʂuho]:.....C-41.

[ˈʂuxo]: .....C-24.

2) Palabra *xugo* con determinantes relacionados coas cangallas entre as que se mete o pescozo do boi ou da vaca, que vai asegurado a estas por medio dunhas correas:

-*xugo de cangallas*

[ˈxugoðekap ˈgayas]: P-2.

[ˈjuhoðekap ˈgałas]: C-3, C-14, C-23, C-30, C-37, P-9, P-10, O-1, O-18.

[ˈjuhoðekap ˈhałas]: C-3.

[ˈjuhoðekap ˈhayas]: P-14.

[ˈjuhoðekap ˈxayas]: C-4.

[ˈjuhoðekap ˈxałas]: C-5, C-7, C-13, C-19.

[ˈjuhoðekap ˈgałas]: C-37.

-*xugo da canga*

[ˈxugoða ˈkaŋga]: L-2, L-3. Documentada en *Cedofeita* (p. 142).

-*xugo de canga*

[ˈxugoðe ˈkaŋga]: L-6, L-10, (O-4), (O-16).

[ˈjuhoðe ˈkaŋha]: C-28.

-xugo de canciles

[ˈxuɣoðekaŋˈθiles]: L-10, L-22, L-24.

[ˈxuhοðekaŋˈθiles]: C-1, L-20.

[ˈxuhοðekaŋˈsiles]: C-46.

[ˈxuhοðekaŋˈsiles]: C-47, C-48.

-xugo de chancil

[ˈxuɣoðetaŋˈθiles]: L-25.

3) Palabra *xugo* con complementos relacionados coas dúas correas que se amarran ás puntas das cangallas, e pasan pero debaixo do pescozo dos bois ou das vacas:

-xugo de peaza

[ˈxuɣoðepeˈaθa]: L-21, L-25.

-xugo de piarza

[ˈxuɣoðapiˈarθa]: L-26.

-xugo de pialla

[ˈxuɣoðapiˈaya]: L-28.

[ˈxuɣoðepiˈayas]: L-31.

[ˈxuhοðapeˈála]: L-36.

[ˈxuhοðapiˈaya]: L-28.

[ˈxuhοðepiˈayas]: L-31.

-xugo de barbillas

[ˈxuɣoðeβaɾˈβiɫas]: P-8.

[ˈxuhοðeβaɾˈβiɫas]: P-8.

-xugo de abrochas

[ˈxuɣoðaβɾoʧas]: P-6.

4) Palabra *xugo* con complementos que fan referencia aos animais que o levan:

-xugo das vacas

[ˈxuhοðazˈβakas]: C-40.

5) Palabra *xugo* con complementos relacionados co apeiro para tirar do cal se emprega máis a miúdo este tipo de xugo:

-xugo do carro

[ˈxuhοðoˈkaɾo]: C-29.

6) Denominación *canga* cos seus derivados e variantes fonéticas:

-canga

[ˈkaŋga]: L-1, L-5, L-13, L-16, (O-24), (O-26).

-cangalla

[ˈkaŋ ˈgaɫa]: P-12, P-16.

[ˈkaŋ ˈgaya]: P-12.

[ˈkaŋ ˈxaya]: P-15.

[ˈkaŋ ˈkaɫa]: P-16.

7) Palabra *canga* con complementos relacionados coas cangallas do xugo:

-canga de chancil

[ˈkaŋgaðetʃan ˈθil]: L-25.

-canga de rellas

[ˈkaŋgaðe ˈreɫas]: O-10.

8) Palabra *canga* con complementos relacionados coas correas que pasan por debaixo do pescozo do boi ou da vaca:

-canga de peaza

[ˈkaŋgaðepe ˈaθa]: L-25.

-canga de barbilla

[ˈkaŋgaðeβar βiya]: O-6.

Véx. o mapa núm. 7.

6. DESIGNACIÓNS DO XUGO TIPO “B”

Segundo a palabra básica para designar este tipo de xugo, e segundo os termos adxacentes que califican a esta palabra base, podemos clasificar as denominacións do xugo tipo “B” da maneira seguinte:

1) Palabra *xugo* sen ningún tipo de complemento. Presenta as seguintes variantes fonéticas:

[ˈjuɣo]: L-39, O-19. Documentada en *Ferreira de Pantón* (p. 80).

[ˈjuho]: L-39, P-16, P-17, P-19, P-23, P-24, P-25, P-32. Documentada en *Salvatierra* (p. 77).

[ˈjuxo]: P-15. Documentada en *Castiñeiras* (pp. 338 e 342, *xujo*) e en *Goyán* (p. 77).

[ˈʃuho]: P-18, P-23.

[ˈʒuɣo]: O-19.

2) Palabra *xugo* con calificativos que fan referencia aos arcos de madeira que rodean o pescozo do animal:

-*xugo de canga*

[ˈʃuɣoðe ˈkaŋga]: L-22, L-26, L-30, L-31, O-4, P-8.

[ˈʃuhoðe ˈkaŋga]: L-31, O-16, P-8, P-10.

[ˈʃuhoða ˈkaŋga]: L-36.

-*xugo cangueiro*

[ˈʃuɣokaŋ ˈgeiro]: O-3.

-*xugo de cangalla*

[ˈʃuxoðekaŋ ˈgaʎa]: C-47, C-48.

[ˈʃuxoðekaŋ ˈkaʎa]: C-48.

-*xugo de cancel*

[ˈʃuhoðekan ˈθil]: P-9, P-14.

-*xugo de canciles*

[ˈʃuxoðekan ˈsiles]: P-13.

[ˈʃuxoðekan ˈsiles]: C-49.

-*xugo de chanciles*

[ˈʃuhoðetʃan ˈθiles]: O-2.

-*xugo da torga*

[ˈʃuɣoða ˈtoɾɣa]: L-21, L-25. En Ebeling (“Die Geräte”, p. 99), [ˈʃuɣo ðɛ t ˈoɾgas]

-*xugo de arcos*

[ˈʃuhoðe ˈarkoʃ]: P-21.

3) Palabra *xugo* con complementos que fan relación aos animais que levan este tipo de xugo:

-*xugo de bois*

[ˈʃuɣoðe ˈbojs]: L-27.

4) Palabra *canga* sen ningún complemento. Presenta as seguintes variantes fonéticas:

[ˈkaŋga]: L-35, O-1, O-5, O-15, O-19, O-24, P-20, P-23, P-25, P-26, P-27, P-29, P-30, P-31. Documentada en *Goyán* (p. 77).

[ˈkaŋka]: P-20, P-22, P-28, P-29, P-30.

5) Palabra *canga* con cualificativos relacionados cos arcos de madeira que rodean o pescozo do animal:

-*canga de chancil*

[ˈkaŋgaðetʃan ˈθil]: O-6, O-10.

-*canga da torga*

[ˈkaŋgaða ˈtɔɾɣa]: L-25.

6) Palabra *canga* con cualificativos que fan referencia aos animais portadores do xugo:

-*canga dos bois*

[ˈkaŋgaðoz ˈbojs]: P-33.

Véx. o mapa núm. 8.

7. DESIGNACIÓNS DO XUGO TIPO “C”

As denominacións deste tipo de xugo podémolas agrupar nos seguintes apartados:

1) Variantes fonéticas da voz *xugo*

-*xugo*

[ˈɣuɣo]: L-16, L-23, L-32, L-33, L-35, L-38, O-3, C-4, O-9, O-12, O-13, O-14, O-17, O-20, O-21, O-24, O-25, A-1, A-3, A-4, A-5, A-6, A-7, LE-2, LE-3, LE-4, LE-5, Z-1³². Documentada en *Ancares* (p. 221; tamén *xugu*), *Burón* (p. 172), *Castro Caldelas* (p. 86), *Ferreira de Pantón* (p. 80), *Gudiña* (p. 112), *Mezquita* (p. 107), *Montederramo* (p. 122), *Piedrafita* (p. 116), *V. Oro* (p. 111).

[ˈɣuho]: O-7, O-20, O-22, O-25, O-27, O-28, O-29. Documentada en *Villardevós* (p. 91).

[ˈɣuɣo]: O-26, Z-3.

2) Variantes fonéticas de *molida*

-*molida*

[ˈmo ˈliða]: L-4, L-5, L-14, L-25, L-35, L-38, O-13, O-14.

[ˈmu ˈliða]: L-14.

Etim.: O nome de *molida* recíbeo sen dúbida da almofadiña de pel, enchida con palla, que se coloca entre os arcos do xugo e a cabeza do animal, para preservar esta de rozaduras que lle poida ocasionar o xugo deste tipo. Trátase dun substantivo formado sobre o participio de pretérito do

verbo latino MOLLIRE (Meyer-Lübke, *REW*, art. 5648^a), derivado de MOLLIS ‘brando’. Son abundantes en galego, como nas outras linguas románicas, os substantivos formados a partir dun participio de perfecto. Semanticamente a palabra non presenta ningunha dificultade.

3) A voz *xugo* con complementos referidos á *molida*

-xugo de molida

[ˈxugoðoemo ˈliða]: L-5, L-18, L-26, L-30, O-18, O-31. Documentada en Ebeling (“Die Geräte”, p. 95).

[ˈxugoðoamo ˈliða]: L-2, L-6, L-9, L-22, L-29, L-37, LE-1. Documentada en *Cedofeita* (p. 142).

[ˈxugoðoamu ˈliða]: L-3, O-18.

[ˈxugoðoemo ˈliða]: L-31, O-11, P-8. Documentada en Ebeling (“Die Geräte”, p. 95).

[ˈxugoðoemu ˈyiða]: A-2.

[ˈzugoðoamo ˈliða]: O-31.

[ˈjuhoðemo ˈliða]: C-3, P-10³³.

[ˈjuhoðemu ˈliða]: C-1, L-31, P-8.

[ˈjuhoðamo ˈliða]: L-1.

[ˈjuhoðamu ˈliða]: L-36.

[ˈjuhoðemo ˈliða]: P-1.

[ˈjuxoðamo ˈliða]: C-5³⁴.

4) A palabra *xugo* con complementos referidos á parte do animal á que se xongue este tipo de xugo:

-xugo da cabeza

[ˈxugoðaka ˈβeθa]: L-26.

5) A palabra *xugo* con complementos referidos á parte do xugo que se apoia sobre a moleira do animal:

-xugo de palmela

[ˈxugoðepal ˈmela]: O-8³⁵.

6) A palabra *xugo* con complementos que cualifican este tipo de xugo como propio galego, fronte a outras variantes semellantes que non se consideran propias desta zona:

-*xugo do país*

[ˈxuɣoðopa ˈis]: O-8, O-16.

[ˈxuhoðopa ˈis]: O-16.

Véx. mapa núm. 9

Non se pode facer unha distribución fixa das denominacións para designar este tipo de xugo, pero pódense sinalar certas tendencias na escolla dunha determinada denominación en función dos seguintes elementos:

- 1) A localización do punto de que se trate.
- 2) A competencia doutros tipos de xugo.
- 3) As características propias deste xugo.

A denominación *xugo* coas súas variantes fonéticas encóntrase nunha extensión grande da área ocupada por este tipo de xugo. Poderíamos dicir, dun xeito xeral, que a atopamos en todos aqueles puntos onde, por non se coñecer outros tipos de xugo, non fai falla buscar nomes que o diferencien deles. É a designación xeral sen caracterizar, e encóntrase como tal moi estendida, sendo predominante e máis abundante cara á zona oriental, onde non encontra a competencia dos tipos que chamamos “A” e “B”.

A denominación *molida* coas súas variantes fonéticas, así como os sintagmas nominais formados pola palabra *xugo* con outros cualificativos, tenden a ocupar as áreas laterais nas que este tipo de xugo se encontra convivindo con outros, ou nas súas proximidades. Nos puntos C-1, C-3, C-5, L-1, L-2, L-5, L-6, P-1, nos que se utiliza o sintagma *xugo de molida*, emprégase, amais do xugo “C”, o xugo “A”. Este feito da coexistencia de dous ou máis tipos obriga á procura de denominacións específicas para os distinguir, pois a designación xenérica *xugo*, utilizada indistintamente, non permitiría a diferenciación. Este mesmo feito explica a denominación *xugo de molida* en L-22, L-31, L-36, P-8 e P-10, onde se coñecen os tres tipos de xugo, e en L-30 onde coexisten o tipo “B” e “C”. Algo semellante acontece cos nomes *molida* en L-4, L-5, L-14, L-25 e L-35, puntos todos eles nos que se utilizan dous ou tres tipos de xugo, e *xugo da cabeza*, en L-26, onde se coñecen os tres tipos.

O nome *xugo do país* de O-8 e O-16 explícase pola forma das mesas: o *xugo do país* tenas menos pronunciadas có *xugo castellano*.

Por último, a designación *xugo de palmela* de O-8 hai que incluíla entre as que se basean na forma e características propias do xugo de que se trata.

7. CONCLUSIÓN

O xugo, como apeiro indispensable tanto na súa utilización co carro para todo tipo de transporte, coma con outros apeiros de labranza, é coñecido en todo o territorio de fala

galega. Do xugo utilizado para xunguir dúas vacas para tirar polo carro coñécense en Galicia tres tipos diferentes, que presentan unha distribución xeográfica complementaria, se ben hai zonas de transición nas que coexisten dous ou mesmo os tres tipos. A distribución das áreas ocupadas por cada un destes tipos foi establecida por Xoaquín Lorenzo nun traballo publicado no ano 1967, e unha das finalidades principais desta achega é precisamente a de delimitar con maior precisión estas áreas. A outra cuestión á que procuramos dar resposta ao longo destas páxinas foi a dos nomes que recibe o xugo en toda Galicia, localizando o territorio ocupado por cada unha das denominacións, e tratando de afrontar algúns dos problemas de tipo lingüístico, de carácter etimolóxico e dialectal, que estes nomes presentan.

BIBLIOGRAFÍA

- Alonso, Amado, *De la pronunciación medieval a la moderna en español*, ed. Gredos, Madrid, vol. I (1ª ed. 1955; 2ª ed., 1967), vol. II (1969).
- Alonso, Dámaso, "Sobre el vocalismo portugués y castellano (con motivo de una teoría)". Incluído in "Temas y problemas de la fragmentación fonética peninsular", *ELH*, I (Suplemento), Madrid, 1962. Recollido en *Obras completas*, I, Madrid, 1972, pp. 17-39.
- Baamonte Traveso, Gloria, *A fala das parroquias de Arante e Cedofeita*, tese de Licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1977, inédita.
- Braga Barreiros, E., "Vocabulário barrosão", *RL*, XX (1917), pp. 137-161; XXXV (1937), pp. 239-303.
- Camafeita Pazos, Josefina, *Notas Léxicas y Etnográficas del Ayuntamiento de Salvatierra de Miño*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1979, inédita.
- Carballo Calero, Ricardo, "Geada", *Grial*, nº 19, Xaneiro a Marzo de 1968, Vigo, pp. 99-100.
- Carré Alvarellos, Leandro, *Diccionario galego-castelán e Vocabulario castelán-galego*, 4ª ed., ed. Moret, A Coruña, 1972.
- Carré Alvarellos, Leandro, *La geada en Galicia*, separata de *Douro Litoral*, Porto, 1956.
- Cornu, Jules, "Die portugiesische Sprache", in: *Grundriss der romanischen Philologie*, herausgegeben von Gustav Gröber, I, Strassburg, 1888, pp. 715-803 (2ª ed. 1904-1906).
- Corominas, Joan, "Indianoromanica. Estudios de Lexicología Hispanoamericana; Occidentalismos Americanos", *RFH*, VI.
- Corominas, Joan, *Diccionario crítico etimológico de la lengua castellana*, 4 vols., Madrid-Berna, 1954, 1955, 1956, 1957.
- Cortiña Vázquez, Serafín, *Anotaciones sobre el léxico de Gonze (Friol)*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1974, inédita.
- Cotarelo y Valledor, Armando, "El castellano en Galicia", *BRAE*, XIV, 1927, pp. 82-136.
- Cuveiro Piñol, Juan, *Diccionario gallego*. El más completo en términos y acepciones de todo lo publicado hasta el día, con las voces antiguas (...), Barcelona, 1876.
- Dias, Jorge, *Rio de Onor. Comunitarismo agro-pastoril*, Instituto de Alta Cultura. Centro de Estudos de Etnología Peninsular, Porto, 1953.
- Dias, Jorge, *Vilariño da Fuma: uma aldeia comunitária*. (Cancioneiro de Margot Dias. Prefácio de Orlando Ribeiro), Porto, 1948.
- Díaz Carnero, Mercedes, *El léxico de Castro Caldelas*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1971, inédita.
- Dobarro Paz, José Mª., *Vocabulario de Capela (Cabalar)*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1974, inédita.
- Durán Sotelo, Antonia, *Algunos aspectos de la vida en Justa*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1961, inédita.
- Ebeling, W., "Die landwirtschaftlichen Geräte im Osten der Provinz Lugo (Spanien)", *VKR*, V, 1932, pp. 50-151.

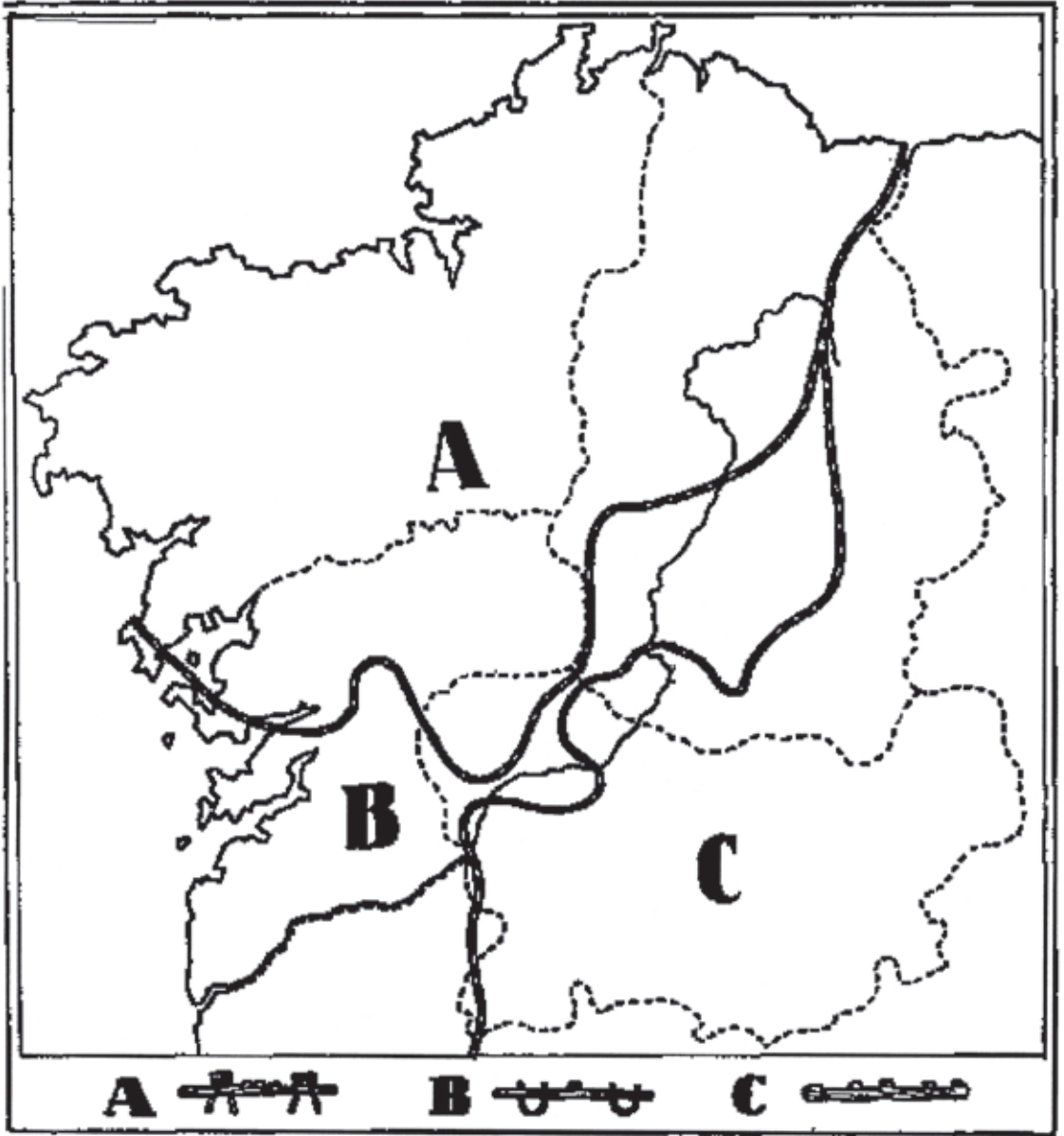

- Feáns Landeira, Manuel, *El habla de Castiñeiras*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1976, inédita.
- Fernández González, José Ramón, *Etnografía del Valle de Ancares* (Estudio lingüístico según el método "Palabras y Cosas"), Anexo 10 de *Verba*, Universidade de Santiago de Compostela, 1978.
- Figueiredo, Cândido de, *Dicionário da língua portuguesa*, actualizado segundo as regras do Acordo ortográfico luso-brasileiro de 1945, 14ª ed., Lisboa, 1949 (2 vols.).
- Fraga García, Ramón, *Vocabulario de Mellid y cercanías*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1968, inédita.
- Galmés de Fuentes, Álvaro, *Las sibilantes en la Rumania*, ed. Gredos, Madrid, 1962.
- García de Diego, Vicente, *Diccionario etimológico español e hispánico*, ed. S.A.E.T.A., Madrid, 1954.
- Gil Suárez, Mª Carmen, *El habla de Villardevós*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1969, inédita.
- Gonçalves Viana, Aniceto dos Reis, *Apostilas aos dicionários portugueses*, vol. 1, Lisboa, 1906, (A-H); vol. II, Lisboa, 1906, (I-Z).
- González Fernández, M^a. Isabel, *Vocabulario de "El valle de Burón"*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1972, inédita.
- González González, Manuel, *A fala do Incio*. Tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1974, inédita.
- Irmandades, *Vocabulario = Vocabulario castellano-gallego de las Irmandades da Fala*, A Coruña, 1933.
- Krüger, F., *El léxico rural del Noroeste Ibérico*, RFE, anexo XXXVI, Madrid, 1947. Tradución do alemán feita por Emilio Lorenzo y Criado.
- Krüger, Fritz, "Die nordwestiberische Volkskultur", *WS*, X, 1927, pp. 41-137. Cito a través da tradución ó castelán de Emilio Lorenzo y Criado: *El léxico rural del Noroeste Ibérico*, anexo XXXVI da RFE, Madrid, 1947.
- Krüger, Fritz, *Die Gegenstandskultur Sanabrias und seiner Nachbargebiete. Ein Beitrag zur spanischen und portugiesischen Volkskunde*, Hamburg, 1925.
- Lausberg, Heinrich, *Lingüística Románica*, I, ed. Gredos, Madrid, 1970 (reimpresión). Tradución do orixinal alemán: *Romanische Sprachwissenschaft*. Zweite, durchgesehene Auflage. Walter de Gruyter. Berlin, 1963; feita por J. Pérez Riesco e E. Pascual Rodríguez.
- Leis Casanova, Inés, *El habla de Santa Eulalia de Dumbria*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1969, inédita.
- López Cuevillas, Florentino, "El comercio y los medios de transporte de los pueblos castreños", *CEG*, X, 1955, pp. 145-157.
- López Cuevillas, Florentino, Fernández Hermida, Vicente, Lorenzo Fernández, Xaquín, *Parroquia de Velle*, Santiago de Compostela, 1936.
- López Cuevillas, Florentino, Taboada Chivite, J., "Nuevas excavaciones de la "Cidá do Castro" de San Millán", *CEG*, XIII, 1958, pp. 301-311.
- López Facal, Susana, *Fala e cousas de Toba*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1968, inédita.
- López Soler, Juan, "El carro mariñán", in: *Boletín de la Real Sociedad Geográfica de Madrid* (Madrid), ano XC, III, 1-2, 1954, pp. 7-79 (Sep. Madrid, 75 páxs.).
- López Taboada, M^a del Carmen, *El habla de la comarca de Sobrado de los Monjes*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1978, inédita.
- Lorenzo Fernández, Joaquín, "Die Bremse am Galizischen Wagen", *VKR*, XI, 1938, pp. 282-289.
- Lorenzo Fernández, Joaquín, "El carro en el folklore de Galicia", *RDTP*, XXX, 1974, pp. 43-76.
- Lorenzo Fernández, Joaquín, "Nomenclatura del carro gallego", *RDTP*, XII, 1956, pp. 54-113.
- Lorenzo Fernández, Joaquín, "Notas lingüísticas gallegas. Limia baja", *RDTP*, IV, 1948, pp. 79-93.
- Lorenzo Fernández, Xaquín, "Distribución dos xugos na Galiza", in: *Real Academia Galega, Primera y segunda asambleas lusitano-gallega. Actas y Comunicaciones*, Madrid, 1967, pp. 61-63.
- Lorenzo Fernández, Xaquín, "Notas etnográficas de la parroquia de Borneiro", *BCPMOrense*, XIII, 1942, pp. 183-203.
- Lorenzo Vázquez, Ramón, "Estudios etnográfico-lingüísticos sobre La Mahía y aldeaños", *CEG*, XVII, 1962, pp. 49-67 (Introducción); XVIII, 1963, pp. 129-147 (II. El yugo); XIX, 1964, pp. 10-64 (III. El carro).
- Lourenzo, Xoaquín, López Cuevillas, Florentino, *Vila de Calvos de Randín*, Seminario de Estudos Galegos, Santiago de Compostela, 1930.
- Louro, José Inês, "Considerações Etimológicas (Lampa, lampo; canga; pescaz; piscola; etc.)", *BF*, XII, 1951, pp. 267-290.
- Lüdtke, H., *Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus*, Bonn, 1956.

- Martinet, André, "Structures en contact: Le dévoisement des sifflantes en espagnol", in: *Économie des changements...*, pp. 297-325.
- Martinet, André, *Économie des changements phonétiques. Traité de phonologie diachronique*, ed. A. Francke, 3ª ed., Berne, 1970.
- Martínez Martínez, M^a. Rosario, *El habla de Curtis y sus cercanías*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1970, inédita.
- Menéndez Pidal, Ramón, "Notas para el léxico románico", *RFE*, VII, 1920, pp. 1-36.
- Messerschmidt, H., "Aus und Wirtschaft in der Serra da Estrêla (Portugal)", *VKR*, IV, 1931, pp. 72-163 e 245-305.
- Meyer-Lübke, Wilhelm, *Romanisches Etymologisches Wörterbuch*, 3ª ed., Heidelberg, 1935.
- Morandeira Lourés, María Josefa, *El habla de Lage*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1969, inédita.
- Nunes, José Joaquim, *Compêndio de Gramática histórica portuguesa* (Fonética e Morfologia), Livraria clássica editora, Lisboa, 6ª ed., 1960.
- Palacio Sánchez, José Antonio, *Notas sobre el léxico de Ferreira de Pantón (Lugo)*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1974, inédita.
- Pensado Tomé, José Luis, "Interferencias estructurales castellano-gallegas: el problema de la geadá y sus causas", *RFE*, LIII, 1970, pp. 27-44.
- Pensado, J. L.; Pensado Ruiz, C.: "Gueada" y "geada" gallegas. Anexo 21 de *Verba*. Santiago: Universidade de Santiago de Compostela, 1983.
- Pérez Alonso, Mª Jesús, *Vocabulario de Goyán*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1969, inédita.
- Prado Fernández, Margarita, *Vocabulario de Ferreira del Valle de Oro*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1971, inédita.
- Prieto Alonso, D.: "Algunhas hipóteses sobre a geadá", *Verba* 7, 1980, pp. 223-242.
- Risco, Vicente, "Estudo etnográfico da Terra de Melide", in: Seminario de Estudios Galegos, *Terra de Melide*, Santiago de Compostela, 1933, pp. 325-425.
- Rodríguez González, Eladio, *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*, Vigo, 1958-1961, 3 vols.
- Rodríguez, Francisco Javier, *Diccionario gallego-castellano* (Su autor, el presbítero D. __, ahora difunto.... Dalo a luz la Galicia...), A Coruña, 1863.
- Rohlf, Gerhard, "Aspectos de toponimia española", *BF*, XII, pp. 229-265.
- Sánchez Sánchez, Aurora, *El léxico de Montederramo*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1971, inédita.
- Santamaría Sande, M^a del Pilar, "La geadá en la provincia de Lugo", in: *BCPMLugo*, VIII, pp. 71-81.
- Santamarina Fernández, A.: "Novas consideracións ao redor das orixes da geadá", *Verba* 7, 1980, pp. 243-250;
- Schneider, H., "Studien zum Galizischen des Limiabeckens (Orense-Spanien)", *VKR*, XI, 1938, pp. 69-145 e 193-281.
- Schröten, J.: "Interpretación de la geadá gallega", *Verba* 7, 1980, pp. 209-222;
- Souza, Bernardino José de, "Vocabulário do carro-de-bois", *RBF*, V, 1959-1960, pp. 129-208.
- Taboada Cid, Manuel, *Vocabulario y notas etnográficas de La Mezquita*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1971, inédita.
- Treue, Wilhelm, *Achse, Rad und Wagen*, Munich, 1965.
- Valladares Núñez, Marcial, *Diccionario gallego-castellano*, Santiago de Compostela, 1884.
- Vázquez Fernández, Mª Isabel, *El habla y léxico de San Julián de Pereiramá*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1971, inédita.
- Vázquez Santamaría, Mª Ester, *El habla de la Gudiña*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1971, inédita.
- Vecino Tomás, Fernando, *El vocabulario de Razo*, tese de licenciatura, Universidade de Santiago de Compostela, 1970, inédita.
- Williams, E. B., *Do latim ao português*, ed. Tempo Brasileiro, Rio de Janeiro, 3ª ed., 1975 (1ª ed. de 1961). Traduc. do inglés: Williams, Edwin B., *From Latin to Portuguese* (,) *Historical Phonology and Morphology of the Portuguese Language*, University of Pennsylvania. Philadelphia. University of Pennsylvania Press. Oxford: Humphrey. Milford: Oxford University Press, 1938. Trad. de Antônio Houaiss.
- Zamora Vicente, Alonso, "La frontera de la geadá", in: *Homenaje a Fritz Krüger*, Univ. de Cuyo-Mendoza, 1952, pp. 57-72.

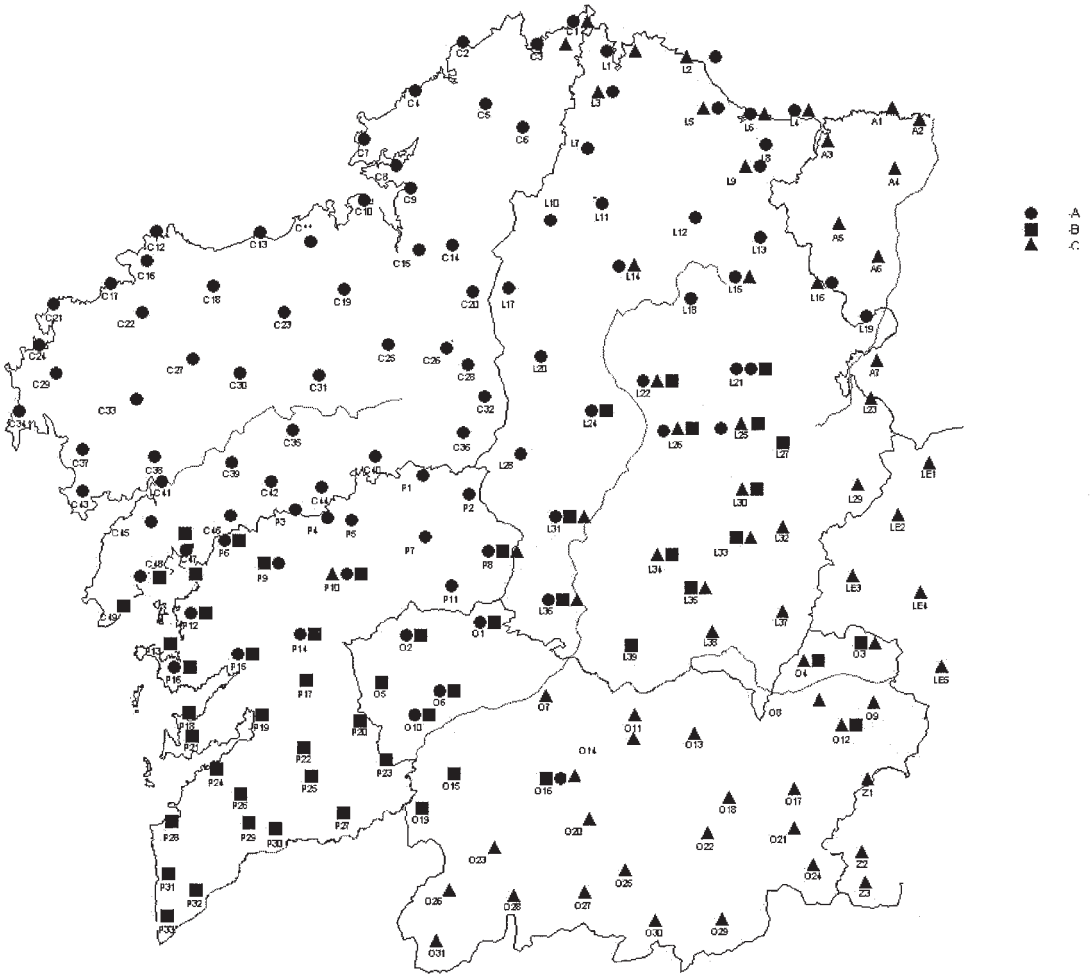
NOTAS

- 1 VKR, XI (938), 282-289
- 2 RDTP, IV (1948), 79-93.
- 3 LORENZO, X.; LOPEZ CUEVILLAS, Florentino: *Vila de Calvos de Randán*, Santiago de Compostela: Seminario de Estudos Galegos, 1930.
- 4 en REAL ACADEMIA GALEGA: *Primera y segunda asambleas lusitano-gallega*. *Actas y Comunicaciones*, Madrid, 1967, 61-63
- 5 en BCPMOrense, XIII (1942), 183-203.
- 6 en RDTP, XXX (1974), 43-76).
- 7 en RDTP, XII (1956), 54-113.
- 8 Treue, Wilhelm, *Achse, Rad und Wagen*, Munique, 1965, p. 25.
- 9 Existe tradución ao castelán desta obra: Krüger, F., *El léxico rural del Noroeste Ibérico*, RFE, anejo XXXVI, Madrid, 1947. Tradución do alemán feita por Emilio Lorenzo y Criado.
- 10 Lorenzo Fernández, Xaquín, "Distribución dos xugos na Galiza", en R.A.G., *Primera y segunda asambleas lusitano-gallega*. *Actas y Comunicaciones*, editora Nacional, Madrid, 1967, pp. 61-63.
- 11 Lorenzo Fernández, X., "Distribución...", *op. cit.*, p. 63.
- 12 Non atopei o xugo B en Meira, ata onde o fai chegar Xoaquín Lorenzo ("Distribución...", *op. cit.*, p. 62).
- 13 Cando falamos de liñas divisorias non o facemos en senso estrito, xa que os lindeiros que separan dous fenómenos son zonas máis ou menos dilatadas nas que o paso dase dun xeito progresivo; nestas zonas de confluencia prodúcese unha mistura de variedades que fai imposible o asinalamento dun límite preciso entre unhas e outras.
- 14 Convén advertir que esta palabra, grafada *jugo*, xa se atopa documentada en F. J. Rodríguez (*Diccionario*, 79).
- 15 Vid. supra a localización das variantes fonéticas da voz *xugo*.
- 16 Vid. Lausberg, H.: *Lingüística Román.*, I, §. 324 y 330.
- 17 Esta etapa sonora pode comprobarse nestes puntos noutras palabras, como *xemer*, *xear*, *xenro*, *xunco*, etc.
- 18 Vid. Martinet, A.: "Structuras en contact...", 317 ss.
- 19 Alonso, Dámaso: "Ensordecimiento en el Norte...", p. 126 ss.
- 20 Alonso, Amado: *De la pronunciación medieval a la moderna en español*, pp. 312-313-
- 21 Galmés de Fuentes, A., *Las sibilantes en la Rumania*, edit. Gredos, Madrid, 1962, p. 113.
- 22 Martinet, A.: *Économie...*, p. 48.
- 23 Entendo por "factores internos" os condicionamentos ou forzas motrices peculiarmente lingüísticos, e por "factores externos" aqueles que na actividade humana, mental ou física, poden influír na natureza dos sistemas lingüísticos. Non considero neste traballo a concepción do mentalismo tradicional, que aplica o calificativo de "interno" a aquilo que resulta da actividade do espírito, e o de "externo" a todo o mais.
- 24 Sobre do rendemento funcional dos fonemas pódese ver: Martinet, A.: *Économie...*, pp. 54 e ss.
- 25 Lüdtke, H.: *Die strukturelle Entwicklung des romanischen Vokalismus*, Bonn, 1956.
- 26 Alonso, D.: "Sobre el vocalismo portugués y castellano", pp. 17-39.
- 27 Williams, E. B.: *Do latim...*, p. 50.
- 28 Alonso, D.: "Sobre el vocalismo portugués y castellano", pp. 23-25.
- 29 A gheada no galego é un fenómeno que levantou certa polémica, e para o que se teñen dado diversas interpretacións, que se poden ver nos seguintes estudos: Schneider, H., "Studium zum Galizischen des Limiabeckens (Orense, Spaniens)", en *Volkstum und Kultur der Romanem*, XI, 1938, pp. 103-109; Zamora Vicente, A.: "La frontera de la gheada", en *Homenaje a Fritz Krüger*, Universidad de Cuyo (Argentina), t. I, 1952, pp. 57-72; Carré Alvarellos, L.: "La gheada en Galicia", en *Douro Litoral*, Porto, 1956, pp. 961-967; Santamaría Sande, M. P.: "La gheada en la provincia de Lugo", en *Boletín de la Comisión de Monumentos de Lugo*, t. VIII, pp. 71-81; Carballo Calero, R.: "Gheada", en *Grial*, núm. 19, Vigo, Xaneiro a Marzo de 1968, pp. 99-100; Pensado, J. L.: "Interferencias estructurales castellano-gallegas: el problema de la gheada y sus causas", RFE, LIII, 1970, pp. 27-44; Santamarina Fernández, A.: "Novas consideracións ao redor das orixes da gheada", *Verba* 7, 1980, pp. 243-250; Schrotten, J.: "Interpretación de la gheada gallega", *Verba* 7, 1980, pp. 209-222; Prieto Alonso, D.: "Algunhas hipóteses sobre a gheada", *Verba* 7, 1980, pp. 223-242.
- 30 Zamora Vicente, A.: "La frontera de la gheada", p. 65.
- 31 Para o xuízo crítico das outras hipóteses, véx. R. Lorenzo (CEG, XVIII, pp. 132-133).
- 32 En O-21 coñecen dúas variedades de xugo, o *xugo castellano* e o *xugo gallego*, que se distinguen en que os rebaixes do primeiro, por onde se apoia sobre da moleira do animal, son máis pronunciados cós do segundo.
- 33 En P-10 xa non existe na actualidade este tipo de xugo, pero aínda se coñece.
- 34 Neste punto, a pesar de coñecer este xugo, non conseguín ver ningún.
- 35 As *palmelas* son os rebaixes que o corpo do xugo leva na súa parte inferior para que asente mellor sobre a moleira do animal que o soporta.

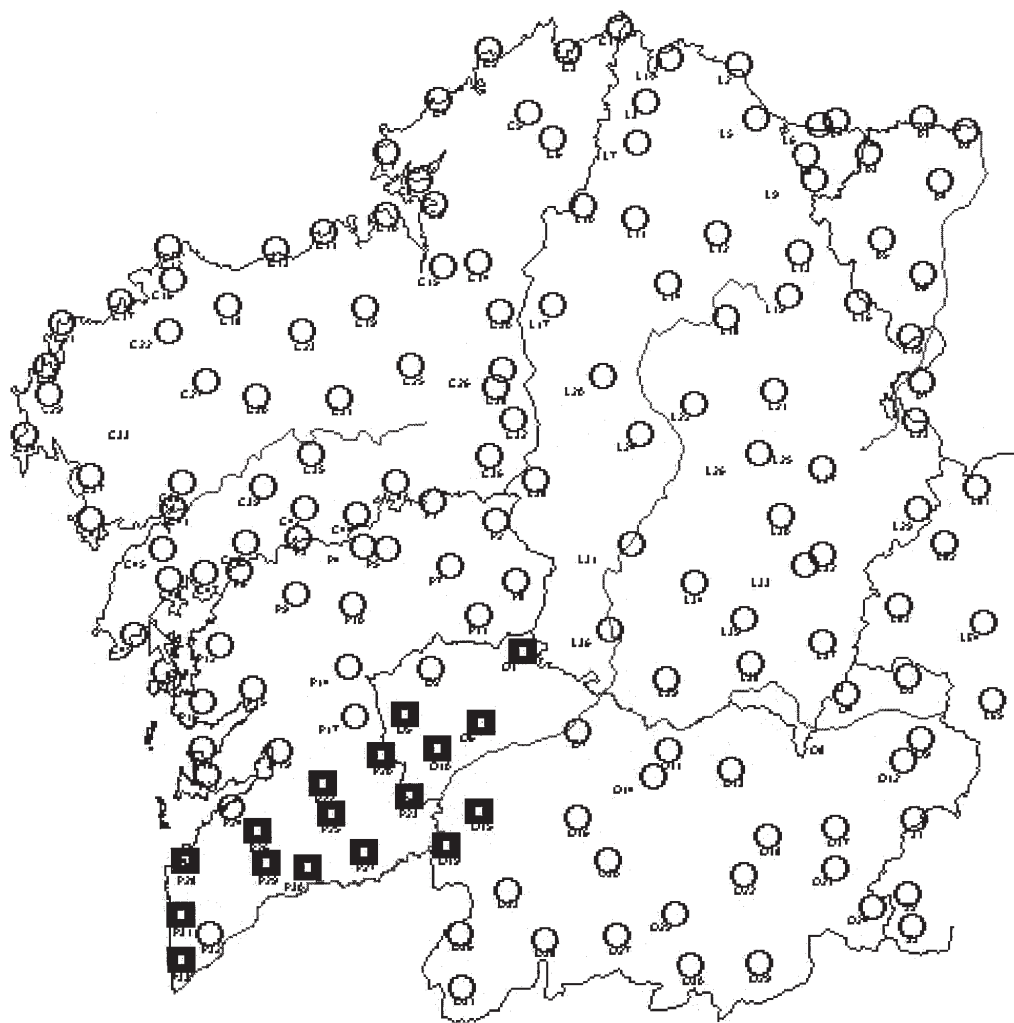

Distribución dos tipos de xugo en Galicia, segundo Xaquín Lorenzo

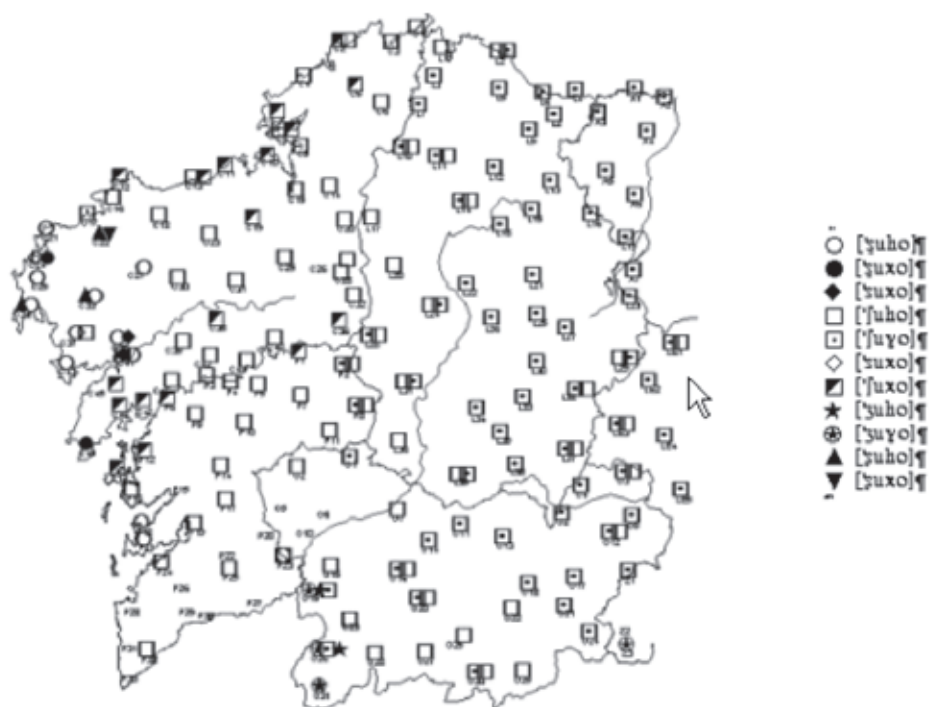

Mapa 2.
Distribución dos tipos de xugo no territorio de fala galega

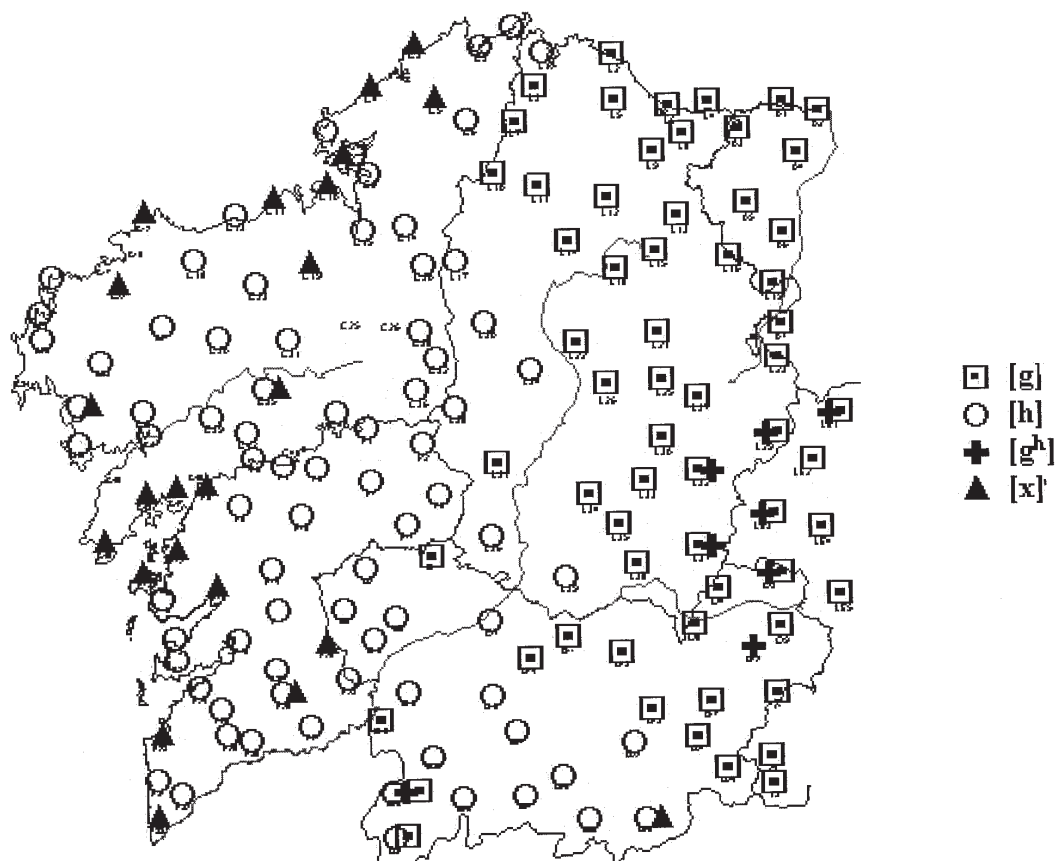

Mapa 3.
Voz xenérica para designar o xugo

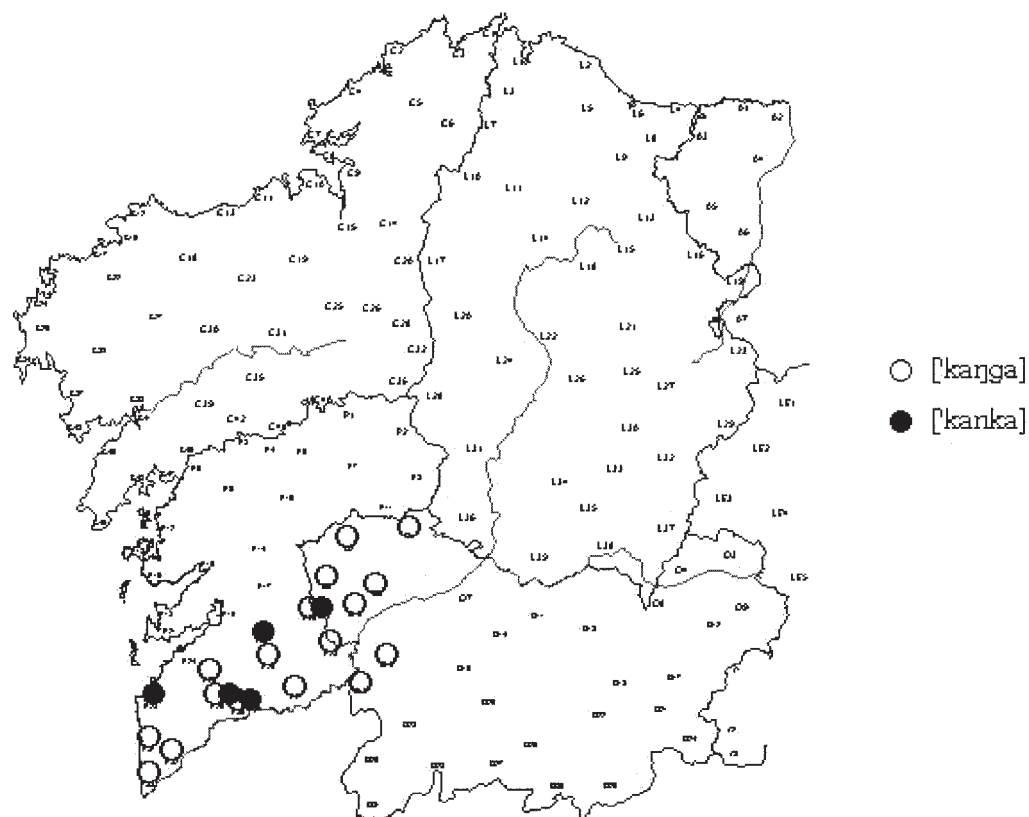

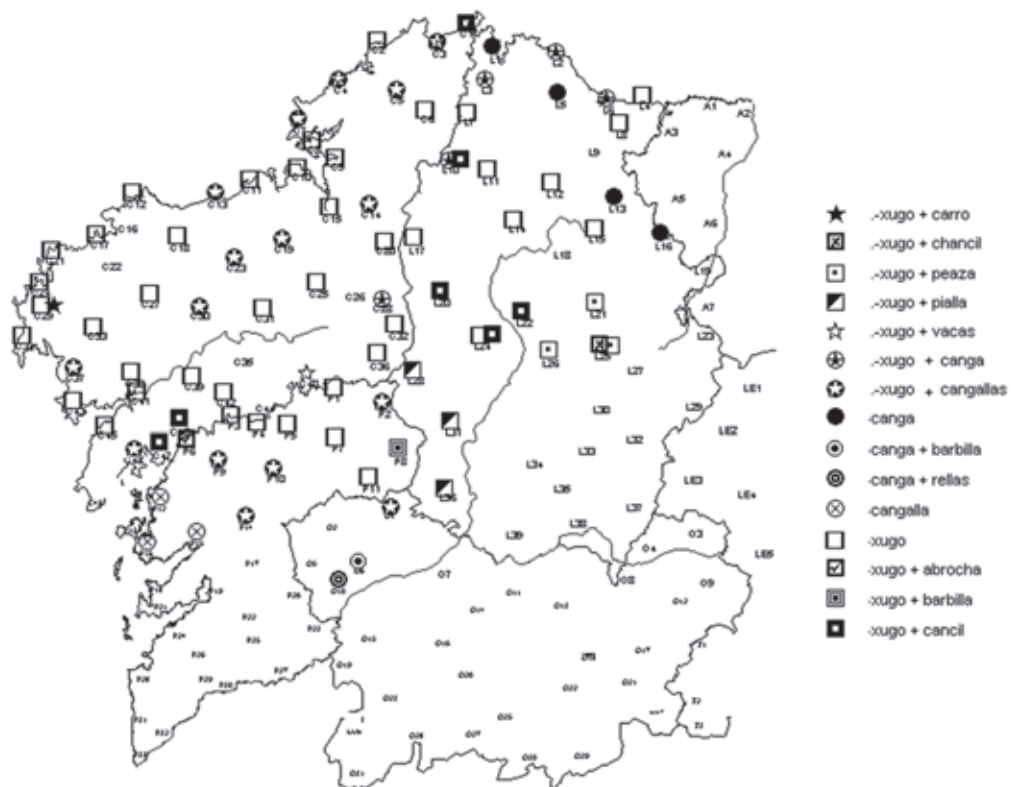
Mapa 4.
Realizacións fonéticas da denominación *xugo*

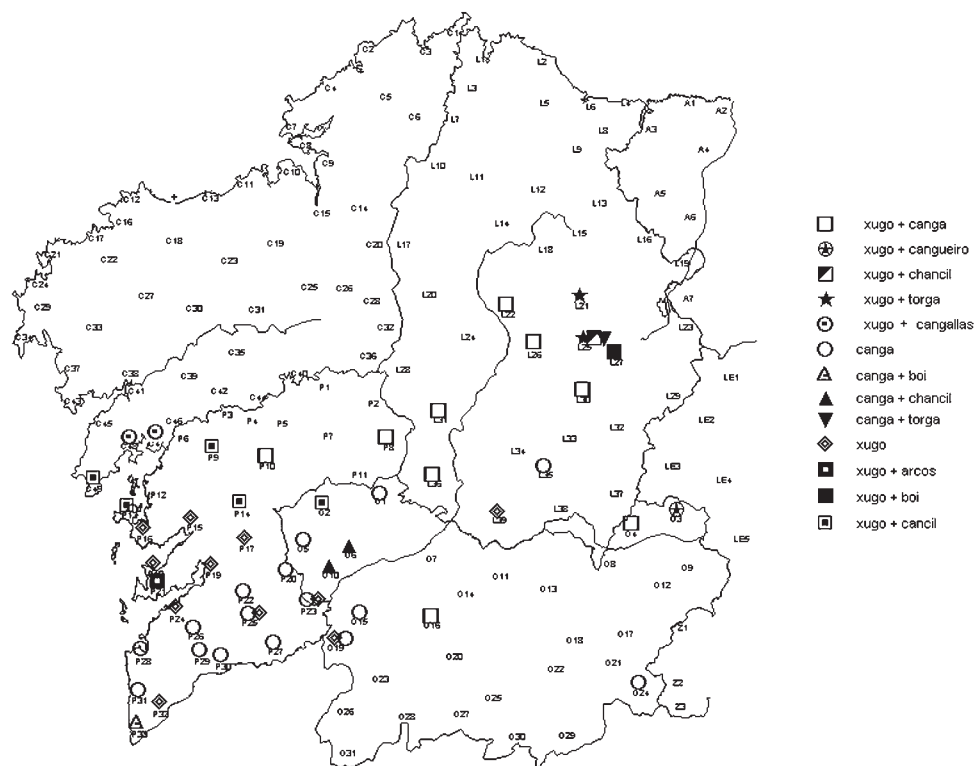
Mapa 5.
Distribución da gheada na lingua galega

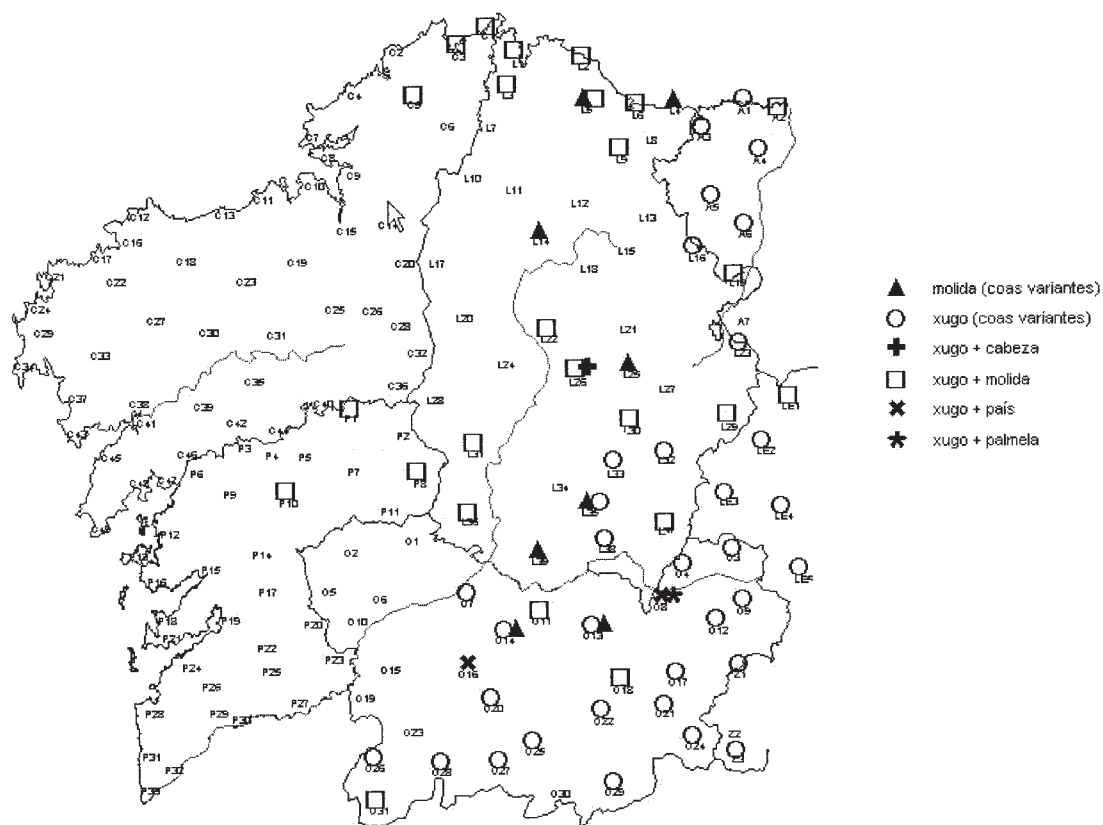
Mapa 6.
Realizacións da denominación *canga*

Mapa 7.
Designacións do xugo tipo "A"

Mapa 8.
Designacións do xugo tipo "B"

Mapa 9.
Designacións do xugo tipo "C"